

ТЕМА НОМЕРА:
25-РІЧЧЯ «АКАДЕМІЧНОГО РЕЛІГІЄЗНАВСТВА»

Підручник «Академічне релігієзнавство», що побачив світ чверть століття тому, став знаковою подією для української гуманітаристики. У час, коли незалежна Україна лише формувала власні наукові й освітні парадигми, ця фундаментальна 860-сторінкова праця не просто узагальнила знання про релігію, а фактично конституювала релігієзнавство як окрему галузь академічного знання. Видання задало нову методологію, окреслило принципи дослідження і сформувало покоління науковців.

У розмові з професоркою Людмилою Филипович головний редактор підручника, професор Анатолій Колодний згадує обставини його створення, пояснює новаторську структуру видання та розмірковує про роль релігієзнавства в умовах сучасних суспільних викликів – від трансформації освітньої політики до релігій російсько-української війни.

DOI: 10.71294/ers.2025.01

Людмила Филипович, Анатолій Колодний

**Інтерв'ю з професором Анатолієм Миколайовичем
Колодним з нагоди 25-ліття видання підручника
«Академічне релігієзнавство»**

Liudmyla Fylypovych, Anatolii Kolodnyi

**Interview with Professor Anatolii Kolodnyi
on the 25th Anniversary of the Publication
of *Academic Religious Studies***

Abstract. The interview with Professor Anatolii Kolodnyi is dedicated to the 25th anniversary of the publication of the textbook *Academic Religious Studies* – a foundational work that became an important milestone in the formation of religious studies as a distinct field of humanities in independent Ukraine. The conversation addresses the historical background of the

textbook's creation, the role of the Department of Religious Studies of the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine and the Ukrainian Association of Researchers of Religion in consolidating the scholarly community, as well as the innovative structure of the textbook, its methodological foundations, and its differences from previous approaches to the study of religion. Special attention is given to the relationship between religious studies and theology, the reception of the textbook in Ukraine and abroad, and the challenges faced by the study of religion amid contemporary social transformations and the Russian-Ukrainian war.

Keywords: Academic Religious Studies, methodology, textbook, worldview pluralism.

Людмила Филипович (ЛФ): 25 років тому вийшов підручник «Академічне релігієзнавство», який часто називають «Біблією українських релігієзнавців». Розкажіть про історію написання і видання цього підручника, що стало причиною, чому раптом Ви вирішили цей підручник видавати?

Анатолій Колодний (АК): Історія створення саме підручника з «Академічного релігієзнавства» тісно пов'язана з історією появи й розвитку науки про релігію в Україні. Треба повернутися в 1991 р., коли Україна стала незалежною і потребувала переосмислення багатьох речей, зокрема й релігії та її ролі в житті українців. Саме в той час було створено Відділення релігієзнавства в системі НАН України на базі Інституту філософії (далі – Відділення релігієзнавства), на яке покладалося багато функцій. Головна – дослідницька. Бо з тим теоретичним багажем, який напрацювали дослідники релігії до того, за радянських часів, важко було будувати нову державу, незалежну, самостійну, демократичну. Постає питання реабілітації релігії як феномену, як достойного об'єкту наукового дослідження, а не тільки як явища, яке треба долати. Таким чином, важливо було на концептуальному дослідницькому рівні «витягнути» феномен релігії від ідеологічних тенет і повернути їй статус предмету для академічного вивчення.

Причин для створення цього підручника було декілька. Це потреби зовнішнього порядку – запит суспільства на адекватне розуміння релігії, нового ставлення до віруючих та їхніх спільнот – не як ворогів для українського соціуму, а як органічної його частини. Але були і внутрішні, власне наукові, завдання. Це – концептуалізація нової сфери гуманітарного знання. Тепер важко уявити нашу реальність без релігії в позитивних конотаціях (хоча

є те, що асоціюється у нас із негативом у релігії). А от до 1991 р. не було в Україні і релігієзнавства як науки, як навчальної дисципліни, як окремої і специфічної сфери гуманітарного знання. Така звична сьогодні наукова ідентифікація себе як релігієзнавець звучить досить природно, а от в 1991 і аж до 2000 р. постійно виникало питання: а це хто?

ЛФ: Але ми трохи відхиляємося від самої події – написання і видання підручника «Академічне релігієзнавство».

АК: Так, це окрема розмова про конституталізацію академічного релігієзнавства. Але саме завдяки цьому підручнику українській спільноті дослідників релігії вдалося представити ґрунтовну працю, яка підбила підсумки того, що було відомо на 2000 р. українським релігієзнавцям про релігію та її функціонування в житті людини й суспільства.

ЛФ: Коли і кому конкретно прийшла ідея такого підручника?

АК: Прямо вказати рік і прізвище людини, яка прийшла і запропонувала реалізувати цю ідею, розгорнула структуру такого видання, важко. Це визрівало впродовж 90-х років у головах багатьох науковців, які усвідомлювали й відчували потребу в зміні панівних дослідницьких парадигм. Але переважно тим малим колективом, де обговорювалися різні аспекти нових підходів у розумінні й дослідженні релігії, стало Відділення релігієзнавства і Українська асоціація релігієзнавців (далі – УАР), яка була заснована в 1993 р. Цей підручник не писали одномоментно, за рік. Матеріал набирився повільно, шліфувався, неодноразово апробувався на різних конференціях, у різних збірниках і статтях. Мені випала доля чи обов'язок координувати ту всю роботу. Але без своїх колег, зокрема Б. О. Лобовика, П. Л. Яроцького, М. Ю. Бабія та інших однодумців, цей проєкт не здійснився би.

ЛФ: Хто ж ті науковці, які стали авторами такої об'ємної – на 860 сторінок! – праці? Як Ви шукали і знаходили авторів для всіх розділів і параграфів, а їх немало! Я не пригадаю підручника, де авторами є понад 30 дослідників...

АК: Відділення релігієзнавства і УАР стали тим центром, навколо якого консолідувалися дослідники релігій із усієї України – філософи, історики, політологи, етнологи, філологи та ін. Всі, хто писав окремі параграфи, так чи інакше були пов'язані із нами, працювали, спілкувалися, писали статті до наших колективних

праць, журналів, виступали на конференціях. Наукове життя в той час було надто інтенсивне, тому побачити талановитого вченого було неважко. От таких людей ми й запросили, враховуючи їхній професіоналізм і зосередженість на відповідних темах. Серед авторів були знані й титузовані науковці, але також і молоді, які прекрасно справилися зі своїми розділами. Запрошеними стали науковці з усієї України – наукові співробітники, викладачі, навіть аспіранти. Ми дивилися на якість, фаховість і повноту представленої проблематики, а не на позиції/пости в соціальній ієрархії.

ЛФ: Хіба не існувало підручників із релігієзнавства до «Академічного релігієзнавства»? Навіщо потрібний був саме такий об'ємний текст, який навряд чи якийсь студент прочитав...

АК: Якщо казати правду, передбачалося, що цільовою аудиторією підручника переважно будуть аспіранти, які готувалися до аспірантських іспитів зі спеціальності. Але і на спеціалізованих релігієзнавчих факультетах підручник використовували. Знаю, що він прислужився також і викладачам релігієзнавства. Можливо, для базового курсу він перевантажений, а от для читання спецкурсів із філософії релігії чи соціології релігії – прекрасна підтримка.

Звичайні підручники «Релігієзнавство» почали масово виходити перед 2000-ми, оскільки релігієзнавство викладалося як обов'язкова дисципліна в усіх навчальних закладах. Потреба була шалена, підручники виходили тисячними тиражами. Аж до 2010-го р., коли за тодішньої каденції міністра освіти І. О. Вакарчука було вилучено цю дисципліну з категорії обов'язкових і переведено у факультативні, які обиралися, поклавши початок занепаду релігієзнавства як освітньої складової гуманітаристики. Але ті підручники подавали перевірені і загальновідомі знання про релігію, зокрема і певні стереотипи. Вони структурно та й змістовно мало вирізнялися від підручників із наукового атеїзму, хіба що зняли пряме енгельсівське визначення релігії як «фантастичного відображення в головах людей тих зовнішніх сил, що панують над людиною». Ну і про «релігійний опіум» у них уже точно не прочитаєте. Але релігію там осмислювали переважно як соціальний, а не людський чи культурний феномен. Ми ж доводили, і не тільки в цьому підручнику, але й у «Релігієзнавчому словнику» (1996 р.), що релігія відображає не зовнішні щодо людини сили, а її буття в світі, дає перспективи її самореалізації.

Наш підручник – пошуковий, дослідницький, дискусійний. Від деяких постулатів, які я тоді викладав, я готовий нині відмовитися, бо життя виявилось настільки динамічним, що дещо застаріло. Зокрема, це стосується деяких статистичних даних, імен керівників окремих церков та релігійних організацій, застарілих законів у сфері свободи совісті тощо. І це нормально. Нам потрібно було викликати інтерес до релігієзнавства, до релігії. Мені здається, нам це вдалося.

ЛФ: Анатолію Миколайовичу, дійсно, підручник вийшов новаторським. Нічого подібного ні до, ні після Вас, як головного редактора цього підручника, не виходило в Україні. Чому саме таку структуру Ви обрали для цього підручника? Вона виглядає дуже незвично, навіть для сьогоднішнього дня. А тим більше на той час. Як правило, підручники з релігієзнавства – це, в основному, підручники з історії релігій. А тут фактично все починається з проблематики метафізики релігії. А потім онтологія, епістемологія, праксеологія, антропологія релігії...Чому обрана саме така структура, а не традиційна, звична, яка є в інших підручниках?

АК: Нам важливо було зосередитися не на зовнішній проявах релігії, не на тому, як і коли вона виникла, як вона функціонує в певних історичних і соціальних умовах, а на її суті, саме тому почали з метафізики релігії. Структура, дійсно, незвична, можливо, не завжди логічна, але ми так тоді її бачили.

ЛФ: Як правило, підручники з релігієзнавства – це переважно підручники з історії релігії. А з історії якраз тем не так багато, вони дуже генералізовані. Тобто про окремі релігії потрібно додатково читати інші джерела.

АК: Ми відійшли від традиційних підходів, відповідно до яких релігієзнавство – це тільки історія релігій. Не відмовляючись від історичного принципу, ми побудували підручник, виходячи зі структури самого релігієзнавства як науки. Відомо, що релігієзнавство у своїй дисциплінарній структурі є складною і багатовекторною наукою. Тут є і філософія релігії, і феноменологія релігії. Важливими блоками є соціологія і психологія релігії. Історію релігії ми розширили до історіософії релігії, тобто не просто викласти послідовно і хронологічно ті чи інші події, факти, а віднайти в їх зміні певні закономірності. Працюючи над фактологічним матеріалом, ми виділили географію, етнологію, політологію релігії. Навіть лінгвістичне релігієзнавство! Нас критикували за таку

дисперсність/диверсифікацію предмету. Але саме це дало можливість глибоко дослідити такі сторони релігійної дійсності, які не фіксувались у звичній структурі підручників з релігієзнавства.

Багато й інших новинок є в нашому «Академічному релігієзнавстві». Скажімо, ми прописали принципи релігієзнавчого дослідження (зокрема, принцип об'єктивності, світоглядного плюралізму, історизму, дуальності, загальної людськості тощо), які нині є класичними для кожної наукової релігієзнавчої праці.

Ми врахували, що в нашій країні християнство є найбільш поширеною релігією, тому маємо багато параграфів, присвячених християнському віровченню, культовій діяльності, інституціям. Окрім того, нас цікавила конфесійна філософія і теологія.

Але найбільше ми зосередилися на сучасній релігійній ситуації в світі та Україні. Секуляризаційні процеси, модернізація релігії, основні тенденції глобальних змін, поява нових релігійних явищ. Тут ви знайдете матеріал і про конфесійну карту світу та України, про кількість віруючих, про рівні і характер сучасної релігійності, зокрема українців, і про стан свободи совісті і віросповідання, і про державно-церковні та міжконфесійні відносини. Чи не вперше ми прописали тему «релігія і безпека». Ми помислили і про майбутнє релігій. Тобто «Академічне релігієзнавство» – це така собі енциклопедія релігії, але в жанрі підручника.

ЛФ: Хотіла поцікавитись, а як релігійне середовище відреагувало на Ваш підручник?

АК: Я не певний, що він мав широкий попит у релігійній спільноті України. Не зовсім в нього вчиталися навіть академічно спрямовані дослідники релігії. Хоча «Академічне релігієзнавство» поставило крапку в питанні конкуренції між релігієзнавством і теологією. Бо ми дуже чітко розмежували об'єкт дослідження, предмет, методологічні особливості для одних та інших. Незважаючи на спільне предметне поле, світська і богословська наука виходять із різних методологічних засад. Якщо теологія вивчає Бога і Його творіння, то релігієзнавство цікавиться Людиною, яка вірить в Бога. Хоча деякі богослови досі в релігієзнавцях бачать атеїстів, а то й антитеїстів. Ми такими не є. Ми не претендуємо на той простір, де панує теологія. Поважаємо право кожної людини будувати своє життя на тих цінностях, які визнає кожна конкретна людина надважливими, сенсотворчими. Сьогодні існує багато світоглядів, які по-різному бачать і пояснюють світ. Якщо такі світогляди орієнтують людину на добро, позитивну креативність,

миротворення, то вони мають право на визнання. Я за свободу вибору, але усвідомлену свободу. Окрім того, я за право кожного на свою релігійність, тому і світоглядний, і релігійний плюралізм сприймаю позитивно.

ЛФ: Якщо «АР» такий унікальний, але можливо дещо застарілий, чи не варто його перевидати? Враховуючи ті динамічні зміни, про які ви згадали?

АК: Можливо, але не за моїм редакторством. Я своє вже зробив. І тоді, видавши і цей підручник, і біля 1000 наукових праць, 500 з яких – колективні монографії Відділення релігієзнавства та УАР. Я завершив укладання, написання, редагування 4-томної Української релігієзнавчої енциклопедії, 10-томної «Історії релігії України». І багато інших проєктів. Щодо «Академічного релігієзнавства», то це епохальна праця, і деякі автори вже пішли від нас в інші світи... І я не уявляю, як можна переробити ті тексти. Думаю, треба створювати новий колектив, який би, враховуючи здобутки авторів «Академічного релігієзнавства» і поглиблене знання зарубіжного досвіду дослідження релігії (у нас такої можливості тоді не було, бо більшість праць європейських вчених знаходилися в спецховищах бібліотек та й іноземними мовами), напише новий релігієзнавчий «маніфест»... Хоча епоха колективної творчості, здається, втратила свою актуальність, зараз час індивідуальних монографій, зокрема і авторських підручників.

ЛФ: Шкода, бо сьогодні цей підручник вже бібліографічна рідкість.

АК: Так, підручник надто швидко розійшовся, навіть не вистачило накладу для тих, хто хотів його мати. Ми додатково його додрукували. Зробили електронну версію на CD-диску. І то все розкупили. Хоча ми багатьом просто так дарували. Бізнес на цьому підручнику не зробили. Я чув, що окремі розділи нашого підручника деякі авантюристи від науки видрукували під своїми іменами, як, скажімо розділ «Соціологія релігії». Добре, певно, було написано, якщо цілий розділ окремим підручником по-піратськи перевидали.

ЛФ: А чи підручник віднайшов якусь реакцію з боку міжнародного релігієзнавства, чи була можливість у вас ознайомити з цим підручником наших сусідів?

АК: Так, ми його передавали в американські університети, Польщу, Англію, у Росію, але він україномовний, що не дало можливості його масово поширювати за межами України. Пам'ятаю, як польські колеги були вражені нашим підручником, коли в одну із своїх поїздки в Закопане на наукову конференцію, яку організував Інститут релігієзнавства Ягеллонського університету, ми привезли його показати. І професорка Ірена Боровик, і професор Генрик Гоффманн, і професорка Галина Гжимала-Мошинська та інші – всі вітали нас із таким успіхом. Була ідея перекласти англійською мовою, але українська версія для перекладу мала бути зовсім іншою. З'явилися інші завдання практичного характеру, як-от: формування нової моделі державно-церковних відносин, налагодження результативного міжконфесійного діалогу. А до цього питання – переклад і перевидання «Академічного релігієзнавства» ми так і не повернулися.

Кожна епоха формулює свої завдання перед наукою. «Академічне релігієзнавство» свого часу виконало функцію конституювання нової галузі знання в Україні – релігієзнавства. Через 25 років виникла нова реальність – російсько-українська війна, що тягне за собою і нові наукові завдання, які вимагають оновленої методології, нових рівнів усвідомлення теоретичних і практичних викликів. Хочеться вірити в перспективу науки про релігію в Україні, із надією дивлюся на релігієзнавчу молодь, яка, акумулювавши вітчизняний і зарубіжний досвід у дослідженні релігії, зуміє сказати своє концептуальне слово в світовому релігієзнавстві.

ЛФ: Спасибі Вам за підручник «Академічне релігієзнавство», за Вашу працю з концептуалізації знань про релігію та інституалізації нової галузі, за консолідацію тих, кому цікава релігійна сфера.

Запис інтерв'ю здійснено 1 серпня 2025 року